

Valtiolliset vaalit — ikkuna yhteiskunnan menneisyyteen

JUKKA KANERVA

Mitä tekemistä vaaleilla on politiikan kanssa?

Kysymys vaikuttanee oudolta perinteisesti asennoituvan vastaajakandidaatin kannalta — onhan meikäläisessä politiikantutkimuksessa käytetty paljon aikaa ja vaivaa nimenomaan vaalien tutkimiseen. Vaaleja on pidetty politiikkana sinänsä. Tai ainakin hetkenä, johon poliittinen toiminta kiteytyy. Tämä käsitys voidaan perustellusti asettaa kyseenalaiseksi.

Vaalit keskeyttävät politiikan

Historiallisesta näkökulmasta jo sinänsä vaalien olemassaolo on tulos politiikan tekemisestä, poliittisesta kamppailusta, joka useimmiten on ollut kovuudeltaan ja tuloksiltaan paljon radikaalimpaa kuin sen eräs tulos, valtiolliset vaalit ja ylipäätään parlamentaarinen demokratia. Vaalien olemassaoloa tulisikin tarkastella *politiikan tuloksena* eikä ensi sijassa politiikan tekemisen erityisen tärkeänä muotona.

Salaiset ja tuloksiltaan ennalta määräämättömät uurnavaalit ovat valtiollisessa käytännössä poikkeus. Kansainvälisesti tarkasteltuna numeerillisilta tuloksiltaan kiistattomat valtiolliset vaalit ovat eurooppalaisen sivilisaation tuotetta, jota ei ole sellaisenaan otettu käyttöön muissa kulttuurimuodoissa. Vaalijärjestelmämme ei ole sääntö ja itsestäänselvyys vaan eräs erikoistapaus poliittisen prosessin kehityksessä.

Vaalit eivät siis ole politiikan normi tai mittari. Eräissä tapauksissa niillä on melkoinen, jopa ratkaiseva merkitys politiikan käytäntöjen jatkumiselle, mutta tämä on poikkeuksellista. Siksi valtiollisia vaaleja on hedelmällisintä tarkastella osana poliittista prosessia ja poliittista kulttuuria. Numeroteknisenä tapahtumana se on varsin vähäarvoinen. Poliitiikan tutkijan ei tarvitse muis-

taa ryhmien ehdokasmääriä tai eduskuntapaikkoja ulkoa vaan ymmärtää, mitä vaalien yhteydessä on tapahtumassa.

Käsittäakseni on järkevää lähteä käsityksestä, että vaalit keskeyttävät politiikan tekemisen. Perustelen tätä käsitystä seuraavassa historiallisin, rakenteellisin ja käsitteellisin esimerkein vedoten välillä yksittäisiin tapauksiin.

Maaliskuun 15. ja 16. 1907 toimitetuissa vaaleissa saivat sosialidemokraatit 80 paikkaa, porvarilliset ryhmittymät yhteensä 120 paikkaa. Tämä sama jako on säilynyt suunnilleen ennallaan kuluneen 80 vuoden aikana. Porvarit—socialistit -rintamien sisällä on tapahtunut jakautumisia ja yhtymisiä, mutta jaon keskilinja on viime aikoihin saakka pysynyt koko lailla muuttumattomana.

Poikkeus tästä pysyvyydestä on maailmansotien välinen valkoisen Suomen kausi, jolloin sisällissodan voittajat estivät punaisten radikaalimpien osien osallistumisen. Vuosien 1918—1944 välistä kautta lukuunottamatta Suomi on pysynyt tasaisesti eurooppalaisen parlamentaarisen tradition ihanteessa. Ja vaalit ovat muistuttaneet toisiaan tuloksiltaan suuressa linjassaan. Vähän enemmän porvareita, vähän vähemmän sosialisteja.

Ylivoimaisesti suurimman merkityksen saavat juuri v. 1907 vaalit. Niissä vakiintui ensi kerralla poliittinen kartta suunnilleen pysyväksi sikäli kuin »kartalla» tarkoitetaan poliittisia puolueita. Osa maastoa on soistunut, peltoa on raivattu ja kanavia kaivettu, mutta ilmakuvan suuret piirteet ovat edelleen samat. Myöhemmät vaalit ovat tästä näkemyksestä katsottuna vain toistoa. Myös II maailmansodan jälkeen vaalit palauttivat entisen, sisällissotaa edeltäneen tilanteen ennalleen.

Jos siis haluaa ymmärtää suomalaisia vaaleja

ja niiden ympärillä tehtävää politiikkaa, pitää tutkia 1907 vaalit mahdollistavaa keskustelua, joka päätyi vaalijärjestelmän laatimiseen nyky-muotoon. Kysymykset vaalien suhteellisuudesta, eduskunnan kamarien määrästä, äänestysikärajasta ja eduskunnan vallasta ovat mitä tärkeimpiä kiistoja, joiden ratkaisutavat vaikuttavat täydellä voimallaan edelleen. Tämä oikeuttaa sanomaan, että vaalit ovat politiikan tulos, eivät politiikan tekemisen käsitteellinen tai olemuksellinen ydin. Sama pätee myös presidentti-instituution ymmärtämisessä.

Vaalit ovat myös politiikan itsesääätelyjärjestelmä. Suomalainen vaalijärjestelmä syntyi voimakkaissa yhteiskunnallisissa ja sosiaalisissa paineissa, ei yksinomaan Wenäjän valtakunnan valtiollisten heikkouksien takia. Poliittinen prosessi loi itselleen järjestelmän, jolla se takasi tai pyrki takaamaan itselleen rakenteen, toiminnan jatkuvuudeksi.

Historiallisesti spekuloiden politiikka synnytti itselleen kuonokopan, joka esti sitä puremasta itseään kuoliaaksi. Väkivallan ja sotien rajoittuminen yhteiskuntien yläluokkien väliseksi politiikaksi oli ylläpitänyt mahdollisuutta valtioihin. Mutta työväenluokan synnyttyä ja muututtua vähitellen poliittiseksi voimaksi järjestelmä tarvitsi uuden stabiloivan menetelmän uuden poliittisen voiman kanavoimiseksi ja kesyttämiseksi valtion.

Suomessa tämä uudistus tapahtui jyrkkänä siirtymänä säätyjärjestelmästä yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen. Muualla siirtymä oli yleensä askeltavampi. Joka tapauksessa poliittinen prosessi levensi osanottajapiiriään säästyäkseen joutumasta silkan väkivallan näyttämöksi ja kohteeksi. Samalla yleinen ja yhtäläinen äänioikeus merkitsi uudenlaisten kriteerien ottamista politiikan tekemisen hyveeksi, normatiiviseksi perustaksi.

Yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustuva järjestelmä miltei edellyttää ideologiseen edustuksellisuuteen perustuvaa toimintatapaa. Ideologia universaalina ajattelutapana halkoo varhaisempia ammattiin, kotipaikkaan jne. perustuvia elämäntapoja yleisempien periaatteiden hyväksi. Yleiseen äänioikeuteen ideologia sopii mainiosti, koska se asettaa näkemyksensä jokaisen kansalaisen arvioitavaksi, ei vain oman säädyn ja kylänmiesten.

Nykymuodossaan vaalit ovat edustukselliset. Edustuksellisuuden idea on radikaalisti omiaan erottamaan politiikan konkreettisen tekemisen ideologiasta. Edustuksellisissa vaaleissa edustajat tekevät politiikkaa, äänestäjille tarjoillaan (erityisesti vaalien aikana) ideologiaa. Tällöin äänestämisestä sinänsä tehdään merkittävä kansalaisen poliittinen teko, jopa ainoa poliittisen toiminnan muoto.

Tätä voinee kutsua perusteelliseksi yritykseksi poliittisten intohimojen sammuttamiseksi. Järjestelmässämme on voimakas pyrkimys tyrehtyttää poliittista toimintaa samastamalla se äänestämiseen. Mikään poliittinen intohimo ei kuitenkaan kauan pysty tyytymään tähän vaatimattomaan tehtävään, vaan joko sammuu tai ylittää annetun tehtävän muuttamalla kapeasti valtiollisesta toiminnasta laajemmaksi yhteiskunnalliseksi toiminnaksi.

Järjestelmän kannalta tämä piirre ei ole satuma. Parlamentaarinen demokratia on rakennettu keskinkertaisen kansalaisen ihanteen mukaisesti: riippumatta mistään muusta aktiivisuudesta joka neljäs vuosi vaalikopin pimeässä annettu ääni on aina yhtä painava lainsäätäjien valinnassa. Järjestelmän kannalta tämä riittää kansalaisaktiivisuudeksi. Minimi on täytetty.

Järjestelmä myös karsastaa liiallista aktiivisuutta. Edustuksellisessa järjestelmässä äänestäjä on viime kädessä antanut aina avoimen valtakirjan, jota edustaja voi käyttää vapaan harkintansa mukaan äänestäjistään riippumatta (VJ 11 §). Ääneen tätä ei ole yleensä sanottu: Tuure Junnila käytti argumenttia puoluettaan vastaan ja vain Ville Komi kommenttina äänestäjiensäkin poliittisille toiveille. Taustansa kunnolla hoitanutta kansanedustajaa ei edes puolue hevinkin pysty pudottamaan ja hajanaisen kansalaisjoukon mahdollisuudet painostaa »väärin» toimivaa kansanedustajaa ovat vielä paljon pienemmät. Edellä sanottua voidaan kiteyttää näin. Vaalit ovat valtion tapa uusintaa itsensä määräajoin, taata lainsäädäntökoneiston tarpeellinen ja vähittäinen muuttuminen sekä samalla aika ajoin uudistaa myös toimeenpanokoneistoa. Viime vuosien pyrkimykset vaalikausien pituisiin hallituksiin vahvistavat edelleen politiikan valtiokeskeisyyttä. Ihanteeksi on asetettu kitkaton funktionaalisuus nelivuotiskausineen. Tärkeintä on

sujuminen ja kokonaisuuden toiminta, ei jokin yksittäinen »oikea politiikka».

Vaaleissa merkitsee yleensä *vähiten* niiden yksityiskohtainen tulos. Vain naivisti voi edellyttää 'voittajien' olevan jotenkin erityisen oikeutettuja esimerkiksi hallituksen muodostamiseen ja 'hävinneiden' kuuluvan oppositioon. Enemmistövaalijärjestelmässä tilanne on toinen, mutta meikäläisessä järjestelmässä mikä tahansa tulos oikeuttaa minkä tahansa hallitusratkaisun. Kaikki riippuu poliittisista suhdanteista ja niiden manipuloinnista.

Tätäkin asiaa on selkeintä tarkastella järjestelmän sietokyvyn kannalta. Poliittisen järjestelmämme kannalta on samantekevää, mitkä poliittisista puolueista ovat hallituksessa ja mitkä oppositiossa (kunhan kaikilla periaatteessa ovat samat mahdollisuudet lain edessä). Järjestelmämme sietäisi mainiosti satunnaisen SKDL:n vähemmistöhallituksen tai SMP:n vähemmistöhallituksen — mitään dramaattista ei tapahtuisi, vaan asiat jatkuisivat suunnilleen ennallaan.

Tämän takia pienet siirtymät sinne tai tänne ovat täysin merkityksettömiä. Jatkuessaan pitkään samaan suuntaan siirtymät tietysti kertovat yhteiskunnassa tapahtuvasta muutosliikkeestä. Siirtymät eivät kuitenkaan ole etupäässä ideologisen kannatuksen mittareita, vaan laajemman ja syvemmän yhteiskunnallisen muutoksen näyttöjä, jotka aikanaan sitten näkyvät poliittisten puolueidenkin kannatuksissa.

Niinpä paljon keskusteltu hallitusratkaisu viime vaalien jälkeen merkitsee yksinkertaisesti sitä, että kaupunki on nyt ottanut valtiovallan käsiinsä maaseudulta. Syntynyt hallitus on ensimmäinen kaupunkikeskuksien hallitus. Tämä muutos on melko myöhäinen variantti yhteiskunnallisesta kehityksestä, joka jo 1970-luvulla painotui kaupunkikeskuksien kasvuun. Poliittisessa järjestelmässä on viivettä, joka näyttää muutokset itsessään vasta sitten kun ne ovat jo tapahtuneet yhteiskunnallisessa ja taloudellisessa todellisuudessa.

Vaalit — ikkuna yhteiskunnan menneisyyteen

Vaalit ovat ikkuna yhteiskunnan kehityshistoriaan. Niistä voi katsella yhteiskunnallisen kehityksen ja muutoksen vaiheita, jotka toisissa yhteyksissä ovat jo tapahtuneita. Vaalit eivät ennusta

tulevaisuutta eikä niillä ole oirearvoa tulevan kehityksen arvailemiseksi. Niiden ajallinen todellisuuskuvaukset ulottuu nykyhetkestä kauas menneisyyteen. Tähän on monta eri syytä, joista useimmat johtuvat parlamentaarisen demokratian luonteesta. Jätän arvailematta, ovatko nämä syyt yleisemminkin välttämättömiä, mutta parlamentaariseen demokratiaan ne kuuluvat välttämättä.

Kysymys on ideologisesta legitimaatiosta. Ideologinen legitimaatio eri muodoissaan selittää vaalien luonteen historiallisena kuvauksena.

Vaalit ovat ideologian legitimaation rituaalinen hetki. Kukin ryhmä kaivaa perinteiset koodinsa ja merkkinsä, joiden varaan kampanja eli ideologinen legitimaatio rakennetaan.

Rituaali on luonteeltaan aina vahvistava ja vakuuttava. Uutta luova se ei voi olla, koska luovan keskustelun ja päätöksenteon varaan ei voida rakentaa koko kansaa edustamaan valittavien vaaleja. Järjestelmän kannalta vaalien tarkoituksena on uusintaa järjestelmää eli pysyttää se entisellään. Järjestelmään tyytyväisen suuren enemmistön tapa toteuttaa tämä uusintaminen on ideologinen rituaali, joka ilmenee 1) äänestämisenä ja 2) totuttujen ideologisten iskulauseiden enemmän tai vähemmän aktiivisena hyväksymisenä. Kumpikaan yksin ei riitä, vaan vaalien legitimiisyys toteutuu kunnolla vasta kummankin toiminnan ollessa riittävän laajaa ja yleistä.

Ideologisilla iskulauseilla ei tarvitse olla paljon tekemistä nykytodellisuuden kanssa, vaan niiden on heijastettava jatkuvuutta ja menneisyyttä. Sama puolue voi huoletta mennä vaaleihin isänmaan ja kansallisen perinteen tunnuksin ja vaalien jälkeen hallitukseen kansainväliseen integraatioon tähtäävin rakennemuutos-tunnuksin. Edellinen on ideologinen legitimaatio, harava jolla kerätään perinteisimpien kannattajien äänet, jälkimmäinen politiikka, jota toteutetaan. Kuten tavallista, ideologialla ja politiikalla on vain vähän tekemistä toistensa kanssa.

Niin on varmasti hyväkin. Massiivisten kokonaisideologioiden aika on mennyt ja niiden toteuttaminen kulutusideologian yhteiskunnassa olisi mahdotonta. Ainakin sellaiset ideologiat, jotka perustuvat yhteiskuntaluokkaan, kansallisuuteen tai kulttuuriperintöön, ovat anakronistisia ja toteuttamiskelvottomia modernissa yhteiskunnassa. Sensijaan menestystä saat-

taisi ennustaa sellaisille ideologioille, jotka keskittyvät pääoman ja rahan ja toisaalta rodun ja uskonnon ilmenemismuotoihin.

Ideologisen legitimaation tasolla viive saattaa olla vuosikymmenten pituinen. Konkreettisemmän politikoinnin tasolla viive on 5—10 vuotta: tänä aikana tapahtuneet muutokset näyttäytyvät vaalien tuloksessa ja myös vaalien toteuttamisen tavassa. Vaalit ovat politiikan nykyaikaisen museon. Kuvataiteissa Suomessa ei ole vielä kukaan kyettä luomaan nykyaikaisen museota, mutta politiikassa meillä on quadriennale, joka neljän vuoden pidettävä nykypolitiikan katsaus menneiden tekemisiin ja ideologioihin.

Aristoteleesta alkaen politiikan teoreetikot ovat pitäneet politiikan olennaisena piirteenä tulevaisuussuuntautuneisuutta. Tästä määritelmästä ei ole mitään syytä tinkiä. Mutta samalla korostuu vaalien apoliittinen ja ideologinen luonne ja monien puolueiden politiikanvastaisuus. Meillä on puolueita, jotka käyvät vaaleihin tunnuksella: Pois politiikka politiikasta (eli »yhteisten asioiden hoidosta»). Näissä tapauksissa ideologinen legitimaatio on viety äärimmäisyyteen: eli katkaistu tietoinen yhteys ideologian ja politiikan väliltä.

Jotakin on tapahtunut

»Suurten kaupunkikeskusten asukas vajoaa jälleen villeyden tilaan, toisin sanoen eristyneisyyteen. Tunne toisten varassa olemisesta, jota välttämätön tarve piti ennen vanhaan alituisesti heillä, turtuu vähitellen yhteiskunnallisen mekanismin kitkattomassa toiminnassa. Tämän mekanismin jokainen täydellistyminen panee tiettyjä käyttäytymistapoja, tiettyjä tunneärsyksiä pois viralta» (Paul Valéry).

Vaalien perustehtävä valtion itseusintamiseksi ei ole muuttunut, mutta yhteiskunnallinen ympäristö, jossa vaalit käydään, on kokenut radikaalin mullistuksen suomalaisen vaalihistorian aikana. Muuttuessaan listavaaleista henkilövaaleiksi on lainsäädäntökoneiston uudistamisen hetki löytänyt uusia ilmenemismuotoja. Vaalit lävistää sama kaupallisuuden tapa kuin kaiken muunkin yhteiskunnallisen toiminnan.

Myös ideologisen legitimaation vaalit ovat yhdenmukaistuneet ainakin kahdella eri tavalla. Ensinnäkin puolueeryhmissä ei ole ainuttakaan

(osaa vihreistä lukuunottamatta), joka vakavasti edes pyrkisi asettamaan kyseenalaiseksi valtion nykyluonteen kaikkivoipana hyvinvointia tuottavana legitimaatiokoneistona. Toiseksi useimmat ryhmät jakavat keskenään yleisen hyvinvointi- ja kulutusideologian, jota yleisenä kehyksenä käyttäen ne esittävät oman versionsa mikro-ideologiaansa.

Jälkimmäinen piirteistä on perin tuttu ja monen kertaan esitetty asia. Yleisenä hokemana se on kuitenkin hiukan vaarallinen, sillä jatkuvasti puuttuu analyttisempää tutkimusaineistoa, jossa systemaattisesti olisi selvitetty puoluerakenteen asemaa ja ideologista tehtävää kulutus- ja pääomamaailman toteuttamisessa. Asian kunnollinen tutkiminen toisi varmasti uusia näkökulmia.

Myös ensimmäinen piirre on erittäin tärkeä. Melkoinen osa puolueiden samankaltaistumisesta on peräisin samankaltaisesta suhtautumisesta valtion. Puoluetukijärjestelmän synnyttyä (viimeistään siis 1960-luvun lopusta alkaen) mitään oleellisia eroja ei puolueiden välillä tässä ole ollut. Jokaisesta niistä on tullut uskollinen valtion asianajaja. Puolueista on pikemminkin tullut valtion kanavia kansalaisryhmiin päin kuin kansalaisten kanava valtioon päin.

Meillä ei ole enää ainuttakaan valtiolliseen kumoukseen tai edes vakavasti otettavaan valtiokritiikkiin pyrkivää puoluetta. Yhteiskunnalliset uudistus- tai kumouspyrkimykset on kanavoitu valtion kautta toteutettaviksi, mikä aiheuttaa yhä pahenevia uskottavuusongelmia vasemmistoryhmille. Vaaleissa uskottavuuden kriisi ilmenee ideologisen aineksen onttona kertauksena (SKDL) ja oman väen kotiin jäämisinä vaalipäiviksi (SDP). Kaupunkilaiskulkijan, ideologisen ajelijan, tavoittaminen vanhentuneella valtiollisella propagandalla ei ole enää mahdollista. Hänen entiset siteensä saattavat joksikin aikaa riittää viemään hänet vaaliurnille, mutta pian katkeaa myös tämä viimeinen side hänen ja valtiollisen politiikan väliltä.

Kaupunkivillejä on montaa eri lajia, joita yhdistää vain yksi negatiivinen tekijä: keskipakovoima, joka eristää eri kaupunki-intiaanien ryhmät toisistaan ja valtiosta. Juppi-intiaaneilla ja alkoholisti-intiaaneilla, avoimen taivaan intiaaneilla ja punk-intiaaneilla on yksi sama yhteinen piirre, kasvava välinpitämättömyys ja erottautuminen valtiollisesta politiikasta.

Osa ryhmistä on yhteiskunnallisessa asemassa, jossa mikä tahansa valtiollisen politiikan toimenpide tuntuu uhkalta oman etuoikeutetun aseman pysyvyydelle. Osa taas on asemassa, jossa ideologisen legitimaation iskulauseet ovat täysin sopimattomia. Työstä ja asumisesta vapautetulle kaupunki-intiaanille ideologiset lauseet perheestä ja kansallisesta kulttuurista ovat samantekeviä.

Toistaiseksi vaalien kaupallisuus on ollut alkeellista. On selvää, että muun mainostoiminnan tapaan se tulee kehittymään huomattavasti hienovaraisemmaksi ja eriytyneemmäksi. Toistaiseksi nähdyt kaupalliset vaalikampanjat ovat olleet vivahteettomia massatuotekampanjoita, joita hyvällä (poliittisella) maulla varustetut syystä ovat pitäneet naurettavina.

Mutta tulevaisuudessa kaupallisesta vaalikampanjasta kehittyy oma hienovarainen kulttuurin muotonsa, jossa paljon älyä uhrataan oikean sanoman ja kohderyhmän kohtaamiseksi. Tällöin vaalien perustehtäväkin toteutuu jälleen nykyistä paremmin, koska kehittynyt kaupallinen mainonta luopuu jäykistä ja vanhentuneista ideologisista legitimaatioista ja kehittää uusia nykyisen yhteiskunnan sosiaalisista ja poliittisista tilauksista käsin.

Yhteenveto

Valtiolliset vaalit keskeyttävät politiikan (tekemisen) jatkuvan virran. Ne uusintavat valtion

lainsäädäntökoneiston ja välillisesti myös toimeenpanevaa instituutiota. Vaaleissa yhteiskuntaan ilmaantuu hetkeksi ikkuna menneisyyteen: ideologisen legitimaation avulla kampanjaa käyttävät puolueet heijastelevat yhteiskunnan tilaa sellaisena kuin se oli 50—100 vuotta sitten (ideologisesti) ja 5—10 vuotta sitten (yhteiskunnallis—taloudellisesti).

Vaalien kaupallistuminen on vasta alussa. Tulevaisuudessa markkinamekanismi kehittää nykyistä paljon sujuvampia ja ideologisesti nykyaikaisempia kampanjoita, joissa otetaan huomioon yhteiskunnan sirpaloituminen ja erilaistuvat kohderyhmät. Kokonaisideologioista luovutaan lukuunottamatta kulutushyvinvoinnin, pääomatulouden ja mahdollisesti rodun ja uskonnon kokonaisideologioita.

Vaalien ideologiseen legitimaatioon on ilmestynyt aukkoja. Mahdollinen kriisin aihe on, miten poliittinen koneisto kykenee tavoittamaan yhdellä kertaa (mutta jokaiselle ryhmälle sopivalla eri sanomalla) eri kaupunkivillien ryhmät. Jos poliittinen rakenne eli puoluekoneisto osoittautuu edelleen jäykäksi ja pitäytyy vanhoihin kokonaisideologioihin, valtion vaaleissa ilmentämä itselegitimaatio alkaa horjua.

Legitimaatio on kuitenkin melko varmalla perustalla, sillä parlamentaarisen demokratian ominaisuuksiin kuuluu, että se sietää ja jopa edellyttää vain keskinkertaista aktiivisuutta, suuren enemmistön pitäytymistä ideologisen rituaalin toteuttajaksi, äänestyskäyttäytyjäksi.